

FƏRMAN QULİYEV
kənd təsərrüfatı elmləri doqetoru, professor

ZEYTUN
(OLEA EUROPAEA)
BITKİSİ

Bakı - 2007

Elmi redaktor: **k.təs.e.d., prof. Z.M.Həsənov**

Rəyçilər: **coğ.e.d., prof. B.Ə.Şəkuri,**
k.təs.e.n. C.S.Məmmədov

Redaktor: **Hacı Etibar Əhədov**

FƏRMAN QULİYEV.
ZEYTUN (OLEA EUROPAEA) BİTKİSİ
"MBM", Bakı, 2006, 296 səh.

Kitabda qədim subtropik meyvə bitkisi olan zeytunun xalq təsərrüfatında əhəmiyyətindən, yetişdirilməsi tarixindən, becərilməsi, çoxaldılması və emalı texnologiyasından və s. bəhs olunur.

Kitab kənd təsərrüfatı mütəxəssisləri, ali və orta məktəb müəllimləri, tələbələr, aspirantlar, həvəskar bağbanlar üçün nəzərdə tutulmuşdur.

ISBN 9952-29-018-7

© Fərman Quliyev
"MBM" MMC

Professor Fərman
Ağadadə oğlu Quliyev
1937-ci ildə Lənkəran
rayonunda anadan
olmuşdur. 1959-cu ildə
Azərbaycan Kənd
Təsərrüfatı İnstitutunun
aqronomluq fakültəsini
bitirmişdir. 1961-1965-ci
illərdə sabiq **Ümumittifaq**
Çay və Subtropik Bitkilər
Elmi-Tədqiqat
İnstitutunda (Gürcüstan)

elmi işçi işləmiş və orada aspiranturanı bitirmişdir. 1965-ci ildə kənd təsərrüfatı elmləri namizədi alimlik dərəcəsi almışdır.

1965-1967-ci illərdə sabiq **Ümumittifaq Bağcılıq və Sənaye Gülçülüüyü Elm-İstehsalat Birliyində** (Rusiya) baş elmi işçi vəzifəsində işləmişdir.

1968-1984-cü illərdə Azərbaycan Bağcılıq və Subtropik Bitkilər Elmi-Tədqiqat İnstitutunun Lənkəran filialının direktoru olmuşdur. 1984-1988-ci illərdə Azərbaycan Kənd Təsərrüfatı İnstitutunun "**Meyvəçilik və subtropik bitkilər**" kafedrasının müdiri, 1988-2002-ci illərdə Azərbaycan MEA-nın Ginetika və Seleksiya İnstitutunun "**Subtropik bitkilər**" şöbəsinin müdiri işləmişdir.

1988-ci ildə kənd təsərrüfatı elmləri doktoru elmi dərəcəsi, sonralar professor elmi adı almışdır.

2002-ci ildən Lənkəran Dövbət Universitetində "İqtisadiyyat və aqrotexnologiya" kafedrasına rəhbərlik edir.

Azərbaycan Respublikasının Əməkdar aqronomudur. Beynəlxalq EkoEnergetika Akademiyasının həqiqi üzvü - akademiki seçilmiş və "XXI əsrin tanınmış alimi" Beynəlxalq diplomuna layiq görülmüşdür.

Azərbaycan Çay Assosiasiyası İB-nin prezidenti və Azərbaycan Ekologiya və Ətraf Mühitə Nəzarət Mərkəzi İB-nin Lənkəran cənub regional departamentinin sədridir.

Subtropik bitkiçilik sahəsində **220-dən çox elmi əsərin, o cümlədən 26-dan çox kitabın, monoqrafiyaların, metodiki vəsaitlərin, tövsiyələrin müəllifidir.** Feyxo, çay, zeytun, badam, kivi, əncir və s. bitki sortlarının yaradıcılarından biridir.

Subtropik bitkilərin becərilməsi və ekologiyasının elmi-praktik əsaslarını öyrənir və onların arealının genişləndirilməsi qayğısına qalır.

Onun **çay, limon, naringi, portağal, qreyppfüt, feyxoa, zeytun, kivi, innab, əncir, hadam, nəcib dəfnə** və i.a. subtropik bitkilər, **bir sıra dərman bitkiləri** üzərində apardığı elmi-tədqiqat işlərinin nəticələri təsərrüfatlarda geniş tətbiq edilərək, ali məktəblərin tədris proqramlarına, tədris vəsaitlərinə daxil edilmiş, xarici dillərə tərcümə olunmuşdur.

Prof. F.A.Quliyevin elmi rəhbərliyi altında Azərbaycanın və xarici ölkələrin müxtəlif elmi-tədqiqat və tədris müəssisələri üçün 15 aspirant və dissertant hazırlanır. Onların bir qismi elmi dərəcələrini almışdır.

Elmi əsərləri Azərbaycan, rus, fars, ingilis, çin, gürcü və s. dillərdə çap olunmuşdur.

Müstəqil Azərbaycanın memarı, **ümummilli lider Heydər Əliyevin** respublikada böyük uğurla həyata keçirdiyi iqtisadi siyasət, islahatlar və özəlləşdirmə proqramı digər sahələrdə olduğu kimi kənd təsərrüfatının da inkişafı üçün böyük perspektivlər açmışdır. Azərbaycan Respublikasında sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi və bu sahədə olan problemlərin həlli ilə bağlı son dövrlərdə möhtərəm **Prezident İlham Əliyev** cənablarının verdiyi sərəncam və fərmanlar isə mövcud imkanların həyata keçirməsinə təminat vermişdir.

Azərbaycanın təbii torpaq-iqlim şəraiti göstərir ki, strateji əhəmiyyətli bitkilərdən sayılan zeytunun yetişdirilməsi üçün böyük aqroiqlim potensialı vardır.

Kitabın hazırlanmasında əsas məqsəd - Azərbaycanda ənənəvi zeytunçuluğu dirçəltmək, inkişaf etdirmək, milli zeytun yağını artırmaq, ölkə əhəlsinin bu dietik, müalicəvi əhəmiyyətli yağa və digər zeytun məhsullarına ilbəl artmaqda olan ehtiyacını yerli istehsal hesabına təmin etmək üçün elmi-praktik əsaslandırılmasıdır.

Bu kitab "**Azersun Holding**" Şirkətlər Qrupunun **prezidenti Türkiyə və Azərbaycanda yaxşı tammış iş adamı, hömətli Abdolbari Goozal** bəyin qayğıkeşliyi sayəsində hazırlanmışdır.

Kitab zeytun məhsulu istehsalı və emalı ilə məşğul olanlara, həmçinin bu sahənin mütəxəssislərinə, həvəskar bağbanlara və geniş oxucu kütləsinə sadə açıqlamalarla izah edən şəkildə stolüstü vəsait kimi istifadə edilmək üçün nəzərdə tutulmuşdur.

"**Azersun Holding**" Şirkətlər Qrupunun **prezidenti Abdolbari Goozal** bəyin Azərbaycana gəlməsi və yağ sektoruna investisiya qoyması nəticəsində bitki yağlarının **istehsalı başlanmışdır**. İlk əvvəl soya, günəbaxan, qarğıdalı yağları istehsal olunurdusa, 2002-ci ildən etibarən "**Zeytun emalı fabriki**"nin də qurulması ilə zeytun da emal olunmağa və onların müxtəlif məhsullarının hazırlanmasına başlandı.

"Azersun Holding" Şirkətlər Qrupuna daxil olan "Zeytun emalı fabriki" fəaliyyəti ib Azərbaycanca zeytun bitkisi, zeytunçuluq özünün ikinci həyatını yaşamağa başladı. Bu prosesdə "Zeytun emalı fabriki" tərəfindən həyata keçirilən zeytun meyvələrinin toplama kampaniyalarının rolu çox böyükdür.

"Zeytun emalı fabriki" 2002-ci ildən bu ana hər il əhalidən sərfəli şərtlərlə zeytun meyvələri qəbul edərək onları yağ istehsalı prosesinə cəlb etmək kampaniyası artıq ənənə halını almışdır. Fabrik əhalinin topladığı zeytun meyvələrini qəbul edərək, xammal kimi etməklə ölkə iqtisadiyyatına səmərə verir. Kampaniyalar insanların maddi gəlir əldə etmələrinə kömək göstərməklə birlikdə onların həyətlərdə, bağçalarda və bağlarda sahibsiz qalan zeytun ağaclanna qayğı göstərmələrini də stimullaşdırır. Bu da ətraf mühit, təbii sərvətlərin istifadəsinə və yaşıllıq örtüylərinin qorunmasına səbəb olur.

Bundan əlavə fabrik Dübəndidə 14-15 hektar torpaq sahəsi ələ keçirərək zeytun bağı salmış və burada 2500-dən çox zeytun ağacı əkib və becərir.

Əhalinin sağlamlığına həssas yanaşan qida sənayesi şirkətlər qrupu olaraq "Azersunq Holding", eyni zamanda insanların sağlam ətraf mühidə yaşamalarının da qayğısına qalır.

Müasir texnologiyaya malik "Zeytun emalı fabriki"ndə Türkiyədən gətirilmiş zeytun emalı avadanlığı quraşdırılmışdır. Burada müasir texnologiyadan istifadə edilərək insan əli dəymədən zeytun yağı emal olunur.

Zeytunçuluq sahəsinə qayğı ilə yanaşan, maddi mənfəət əldə edilməsindən daha çox sosial məsuliyyət hissəsinə üstünlük verən **Abdolbari Goozal** bəy bu sahənin gündəmə gəlməsinə və gələcəkdə daha da inkişaf etməsinə səbəb ola biləcək bir kitabın mövcudluğunu zəruri hesab edərək, bu kitabın ərsəyə gəlməsində öz köməyini əsirgəməmişdir.

*Xoş arzular, niyyətlər və uğurlarla
"Azersunq Holding"*

Xalqımızın ümummilli lideri Heydər Əliyevin layiqli davamçısı, Azərbaycan Respublikası Prezidenti cənab İlham Əliyevin 11 fevral 2004-cü il tarixli 24 sayılı Fərmanı ilə təsdiq edilmiş **"Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı"** (2004-2008-ci illər) Azərbaycan Respublikasında regionların sərvətlərindən və təbii şəraitindən səmərəli istifadə etməklə kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalını artırmaq, qeyri-neft sənaye sahələrini, o cümlədən emal sənayesinin, xidmət və digər infrastruktur obyektlərinin, turizmin inkişafını təmin etmək, məşğulluğun səviyyəsini yüksəltmək və əhalinin güzəranını daha da yaxşılaşdırmaq kimi mühüm əhəmiyyət kəsb edən məsələləri qarşıya qoymuşdur.

Bu baxımdan böyük aqroiqlim potensialına və təbii ehtiyatlara malik olan Azərbaycan respublikasında hər bir iqtisadi və inzibati rayonların aqroiqlim şəraitindən düzgün və səmərəli istifadə olunması, yeni torpaq sahələrinin mənimsənilməsi, kənd təsərrüfatı bitkilərinin onların aqrobioloji xüsusiyyətlərinə daha uyğun olaraq yerləşdirilməsi, məhsuldarlığın və onun keyfiyyətinin yüksəldilməsi işində ərazinin iqlim ehtiyatlarından daha səmərəli istifadə edilməsi tələb olunur.

Kitabın hazırlanmasında əsas məqsəd-Azərbaycanda ənənəvi zeytunçuluğu dirçəltmək, inkişaf etdirmək, milli zeytun yağı istehsalını artırmaq, ölkə əhalisinin bu dietik, müalicəvi əhəmiyyətli yağa və digər zeytun məhsullarına ilbəl artmaqda olan ehtiyacını yerli istehsal hesabına təmin etmək üçün elmi-praktik əsaslandırmaqdır.

Kitab ali məktəblərdə aqronomluq və meyvəçilik ixtisasları üzrə təhsil alan tələblərə və magistrantlara, aspirantlara zeytun məhsulu istehsalı və emalı ilə məşğul olanlara, həmçinin bu

sahənin mütəxəssislərinə, həvəskar bağbanlara və geniş oxucu kütləsinə sadə açıqlamalarla izah edilən şəkildə mizüstü vəsait kimi istifadə edilmək üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Müəllif bu sahədə tədqiqatların aparılmasında köməklik göstərdiklərinə görə Azərbaycan MEA-nın Genetika və Seleksiya (indiki Genetik Ehtiyatlar) İnstitutunun işçilərinə - mərhum **professor İ.M. Axundzadəyə** rəhmət diləyir, b.e.n. **S. Hüseyinovaya**, e.i. **R.Ə.Əsgərovaya**, b.e.n. **N.Ə.Həsənova**, b.e.n. **N.İ.Axundovaya** öz səmimi təşəkkürünü bildirir.

Müəllif həmçinin bu kitabın ərsəyə çıxmasında, etdikləri qiymətli təkliflərinə görə akad. **U.K. Ələkbərova**, prof. **Z.M.Həsənova**, prof. **B.Ə.Şəkuriyə**, k.t.e.n. **C.Ş. Məmmədova** minnətdarlığını bildirir.

Mündəricat

Ön söz	5
Müəllifdən.....	7
Fəsil I. Zeytun haqqında məlumatlar.....	9
Zeytunun əhəmiyyəti	9
Zeytunun coğrafi yayılması və istehsalı	16
Azərbaycanda zeytunun qısa becərilməsi tarixi.....	20
Zeytunun qısa botaniki morfoloji xüsusiyyətləri	27
Zeytunun qısa bioloji xüsusiyyətləri.....	34
Fəsil II. Zeytun bitkisinin yetişdirilməsi baxmadan	
Azərbaycanın təbii torpaq - iqlim şəraiti	52
Abşeron bölgəsi	JJ
Gəncə-Qazax bölgəsi	59
Şirvan bölgəsi	60
Mil-Qarabağ bölgəsi	64
Fəsil III. Azərbaycanda yetişdirmək üçün zeytun sortları və	
perspektiv formaları, onların qısa	
aqrobioloji xüsusiyyətləri	70
Azərbaycan xaricdən introduksiya olunmuş	
sortlar.....	71
Azərbaycanın yerli sortları	82
Azərbaycanda alınmış perspektiv formalar	89
Fəsil IV. Zeytun bitkisinin çoxaldılması və əkin	
materiallarının yetişdirilməsi texnologiyası.....	94
Zeytun tingliyi.....	94
Tingliyin əsas şöbələri	95
Tinglik üçün yerin seçilməsi.....	96
Tinglik torpağının hazırlanması və gübrələnməsi	
sistemi	96
Calaqaltıların yetişdirilməsi	98
Calaqaltıların seçilməsi və toxum tədarükü.....	98
Səpinqabağı toxumların hazırlanması, səpin və	
səpinə xidmət	99

Tingliyin birinci tarlası. Calaqaltı toxumlarının əkilməsi.....	104
Tingliyin ikinci tarlası. Cırlara calaq vurulması	105
Tingliyin üçüncü tarlası	112
Tingliyin dördüncü tarlası.....	112
Tingliyin beşinci tarlası	114
Zeytun bitkisinin çoxillik çilinglərlə çoxaldılması ...	114
Yaşıl və yarım oduncaqlaşmış qələmlərlə (çilinglərlə) çoxaldılması	115
Zeytun kök pöhrələri ilə çoxaldılması	121
Əkin materiallarının çeşidləşdirilməsi, bağlanması (dəstələnməsi) və nəql edilməsi.....	125
Fəsil V. Zeytun bağının salınması	127
Sahənin seçilməsi	127
Sahənin bölünməsi	131
Sahənin hamarlanması	134
Torpağın əkinqabağı hazırlanması	135
Əkin sxemi və tinglərin əkilməsi.....	137
Küləkdən mühafizə edən meşə zolaqlarının salınması	141
Fəsil VI. Zeytun bağına xidmət.....	146
Cərgəarası torpaqların saxlanması	146
Zeytun bağının suvarılması rejimi	149
Zeytun bağının gübrələnməsi sistemi	157
Zeytun ağaclarına forma verilməsi və budanması.....	159
Fəsil VII. Zeytun bitkisinin zərərvericiləri və xəstəlikləri, onlara qarşı mübarizə tədbirləri	167
Zərərvericilər və onlara qarşı mübarizə	168
Xəstəliklər və onlara qarşı mübarizə	176
Fəsil VIII. Zeytun meyvələrinin yığılması və emal olunması	179
Zeytun meyvələrinin yığılması	179
Yaşd zeytunun konservləşdirilməsi	181
Qara zeytunun konservləşdirilməsi.....	187
Yetişmiş və yarıyetişmiş zeytun meyvələrinin şorabaya qoyulması.....	188

Yetişmiş zeytunun quru duzlanması	189
Zeytun meyvələrindən yağ emalı.....	192
Fəsil IX. Zeytun bitkisinin coğrafi tədqiqat və inkişaf etdirilməsi perspektivliyi	195
Azərbaycanda zeytun bitkisinin inkişaf etdirilməsinin perspektivliliyi	195
İrənin Dəşti Muğanda zeytun bitkisinin coğrafi tədqiqat və inkişaf etdirilməsi perspektivliyi.....	204
Fəsil X. Zeytun (<i>Olea europaea</i>) bitkisi xülasələr.....	216
Azərbaycan dilində	216
İngilis dilində	233
Rus dilində	247
Fars dilində	265
Əlavələr.....	285
Ədəbiyyat	291
Mündəricat	293

FƏRMAN AĞADƏDƏ oğlu
QULİYEV

ZEYTUN
(OLEA EUROPAEA)
BİTKİSİ

Yığılmağa verilmişdir: 05.01.2007

Çapa imzalanmışdır: 10.03.2007

Tiraj: 500 şərti çap vərəqi 18.5

"MBM" nəşriyyatında

çap olunmuşdur

F.Ağayev, 14. Tel: 439 75 06